

İNSANLIK TARİHİNDE ÜZÜMÜN ÖNEMİ

Özlem ÇALKAN SAĞLAM^{1*} Hayri SAĞLAM¹

¹Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Ziraat ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü

Geliş tarihi: 20.11.2018 Kabul tarihi: 17.12.2018

ÖZET

Üzüm ve üzümle ilgili kavramlar (bağ, yaprak, şarap vb.) insan yaşamının her alanında önemli bir yere sahip olmuştur. Tarih boyunca insanların hem dini yaşamındaki inançlar konusunda hem de gündelik hayatlarında kullandıkları eşyalar ve yaşam alanlarındaki mimari eserlerde üzümle ilgili kavramların sembolleri yer almıştır. Bu durum üzüme verdikleri önemin bir göstergesidir. Bunun en büyük kanıtı ise geçmişten bugüne kadar gelen ve halen arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan tarihi eserlerde bu sembollerin görülmesidir. Üzüm, mitolojik dönemden itibaren dünyanın en önemli meyvelerinden birisi olmaya devam etmiştir. Mitolojik dönemde tanrılara üzüm ve üzüm ürünleri adanmış, sanatsal eserlerde hep üzüm yer almıştır. Üzüm ve üzümünden yapılan şarap tarihin her döneminde önemini korumuştur. Tek tanrılı dinler döneminde, özellikle Hristiyanlık dönemi olmak üzere dinsel bir anlam kazanan şarap büyük bir değere sahip olmuştur. Müslümanlığın yayılması ile Müslümanlığın hakim olduğu yerlerde şarap önemini yitirmiştir. Ancak, üzüm ve üzüm figürleri sanattaki yerini almaya devam etmiştir. Bu çalışmada insan hayatının farklı alanlarında ve farklı toplumlarda üzüme verilen önem tarihsel bir yaklaşımla gözden geçirilerek üzümün mitolojideki yeri örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asma, mitoloji, şarap, üzüm, üzüm ve tarih.

THE IMPORTANCE OF GRAPE IN HUMAN HISTORY

ABSTRACT

Grapes and grape-related notions (vine, leaves, wine, etc.) have had an importance in the all periods of the human life. Symbols and notions of grapes has been had importance role on religious beliefs, daily life, goods, habitats that they used as well as architectural monuments and artistic works since human being beginnings. This situation is an indication of the importance given to the grapes. The biggest evidence of these is the symbols and notions of grapes that found by archaeological excavations emerging since the human being until today. Grape has continued to be one of the world's most important fruit from the mythological period. Grape and grape products were dedicated to the gods, also grape and grape notions were used in artistic works during the mythological period. Also grape and wine that made from grape have flourished in every historical period. During monotheistic religions, especially with Christian era wine has winning a great value in religious meaning. With the spread of Islam, wine has lost its importance in areas where Muslims were dominated. However, grapes and grape figures have continued to take its place in art in these places. In this study, the emphasis on grape in different areas of human life and in different societies also the importance of grape in the mythology were explained with examples revised as historical approach.

Key Words: Grape, mitology, vine, grape and history.

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Özlem ÇALKAN SAĞLAM ozlem.saglam@bilecik.edu.tr

İnsanlık tarihinde üzümün önemi, Özlem ÇALKAN SAĞLAM, Hayri SAĞLAM

JA

1. GİRİŞ

Asmanın veya üzümün milyonlarca yıllık geçmişi olduğu bilinmektedir. Asmanın anavatanı ile ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte Hazar Denizi'nin güneyi, Kafkasya ve Kuzey Doğu Anadolu yöreleri asmanın anavatanı olarak kabul edilmektedir. Jeolojik ve arkeolojik araştırmalara göre günümüzden milyonlarca yıl önce asmanın dünyanın birçok yöresinde yetişmektedir.

Yaklaşık 10.000 yıllık olduğu ortaya konan pres artığı üzüm çekirdekleri üzümden şarap yapılmasının insanlık tarihi kadar eski olduğunu göstermektedir. Buna bağlı olarak bağcılık kültürünün de aynı dönemde Anadolu'da başladığı bilinmektedir. Bağcılık tarihi Anadolu tarihi ve uygarlıkları ile iç içedir.

Anadolu'da M.Ö. 2000 yıllarda büyük bir uygarlık kuran Hititler döneminde günümüze ulaşan birçok arkeolojik buluntu o dönemde bağcılığın ne kadar önemli olduğunu delildir. Bu döneme ait kaya resimlerinde ve heykellerde üzüm ve şaraba ait figürler bol miktarda yer almaktadır. Hitit kanunlarında bağların ve ürünün korunmasına yönelik özel hükümlere yer almış, Boğazköy metinlerinde kuru üzümde bahsedilmiş olması Anadolu bağcılığının sosyolojik ve ekonomik açıdan önemini günümüze taşıyan diğer belgelerdir.

Hititler zamanında asma ve şarap büyük önem taşımaktadır. Bunun en büyük delili arkeolojik kazıntılardan elde edilen buluntulardır. M.Ö. 1800-1550 yıllarında bağcılığın Anadolu'da çok gelişmiş olduğu ve dini merasimlerde ve sosyal yaşantıda üzüm ve şarabın tanrılara adak olarak sunulduğu bu buluntularla ortaya konmuştur. Tarihte bağ ve bahçelerinin korumak adına bu günkü anlayışa uygun tarım yasalarını ilk defa kullanan uygarlık Hititlerdir (Oraman, 1965; Akşit, 1981).

Geçmişte insanların önemli anlamlar yükleyerek hayatlarının her alanına dahil ettikleri üzümün tarihsel ve mitolojik geçmişine değineceğimiz bu makale ile farklı bir bakış açısından üzümün tarihsel geçmişi gözden geçirilecektir.

2. ÜZÜMÜN TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Bağcılık ve şarapçılığın Anadolu'daki tarihi denince ilk olarak Hitit uygarlığı akla gelse de, Hititler bağcılığı Anadolu'da daha önce yaşamış halktan öğrenmişlerdir. Asurlular şarapçılık konusunda çok ilerlemiştir. Yine Asurlular kuru üzüm ve şarabı ürettikleri yerden başka yere taşıyarak ticaretini yapmışlardır. Diyarbakır'da yapılan kazılarda M.Ö. 1300'lü yıllara ait üzüm fosilleri ve şarapçılıkla ilgili aletlerin bulunmuş olması üzüm uygarlığının çok daha eskilere uzandığını göstermektedir (Anlı, 2006).

Bir bölgede bir ürünün kullanıldığının en önemli delillerinden birisi yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen buluntulardır. Özellikle yoğun olarak kullanılan veya tüketilen nesnelere ait kalıntılar arkeolojik kazılardan elde edilen vazgeçilemezlerdir. Anadolu üzümün tüketildiği ve binlerce yıldır kültürü yapılan bir coğrafyadır.

Ülkemizde yapılan arkeolojik kazılarda değişik yörelerinde çıkarılan tarihi eserlerde üzümle ilgili şekil ve kabartmaların yer aldığı görülmektedir. Bu durum o yörede bağcılık kültürünün yaygın olduğunu gösteren en önemli delillerdir (Şekil 1).

Ülkemizde her bölgede yapılan kazılarda bağcılıkla ilgili tarih öncesi devirlere ait önemli eserler bulunmuştur. Çanakkale Hisarlık bölgesinde 3000-4000 yıl öncesine ait üzüm çekirdeği fosilleri bulunmuştur. Yan yana birçok üzüm salkımı taşıyan M.Ö. 1750 yılına ait lamba Konya Karahöyük'de bulunmuştur. (Akşit, 1981).

Şekil 1. Konya, Ereğli Aydıncıkent (Dvriz)-Ön Hititler (M.Ö. 1200-742), Kral Warpalavas'a ait Dvriz Kaya Kabartması

Anadolu'da asmanın tarihçesi Anadolu'daki medeniyetler ile başlamaktadır. Şarabın tarihi çok daha eski olmasına rağmen kültürünün Hititler döneminde başladığı düşünülmektedir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen Hititler'den kalma M.Ö. 3000'lere ait som altından yapılmış şarap sürahesi ve ayaklı şarap kadehi (Şekil 2), bulunmuş en eski şarap kabıdır (Deliorman ve ark., 2011).

Şekil 2. Anadolu Medeniyetleri Müzesi-Hititler (M.Ö. 3000), som altından yapılmış şarap sürahesi ve ayaklı şarap kadehi

Anadolu'da Frigya Bölgesi'nde Roma Dönemi'nde (M.S. 200–300) adak stellerinde tanrılar resmedilmiştir (Şekil 3). Zeus Ampelikos ve Zeus Ampeleitos bunlardan olup üzüm bağlarını koruduklarına inanılırdı. (Anlı, 2006).

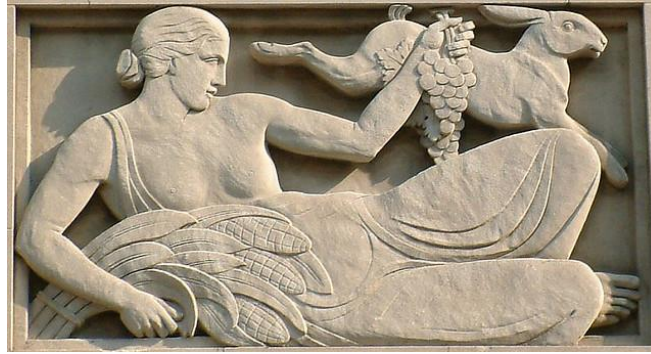
Şekil 3. Bir toprak kaptta asma, üzüm ve Dionysos tasviri

Taze ve kuru olarak tüketilen, şarap yapımında kullanılan bir meyve olan üzümün M.Ö. 6000'den sonra kültüre alındığı düşünülmektedir. Toplu halde bulunan üzüm çekirdeklerinin karbon testi ile 10.000 yıl öncesine ait olduklarının belirlenmiş olması şarabın 10.000 yıl önce bile üretildiğini göstermektedir (Ağaoğlu, 1999).

Üzüm yetiştiriciliği ve şarap yapımını tasvir eden M.Ö. 2400'lerden kalan Mısır hiyeroglifleri bulunmaktadır. Şarap uzun zamandır tedavi amaçlı kullanılmaktadır. Şarabı tedavi amaçlı kullananların başında Hipokrat, Plinus, Galen, gelmekte olup, şarabı birçok hastalığın tedavisi amacıyla kullanmışlardır. Eski Mısırlılar, Hipokrat, Teofrast, Dioskorides, Plinus ve Galen asma bitkisinin tıbbi özelliklerini anlatmışlardır (Bombardelli and Morazzoni, 1995).

Yunan medeniyetindeki Dionysos inancının kaynağının Dvris kabartmasında yer alan elinde üzüm salkımı tutan tanrı olduğu düşünülmektedir (Şekil 4). Bu inançlar Hititler'den Lidyalılar'a, daha sonra Girit'e ve oradan Yunan medeniyetine geçmiştir. Yunanistan'da Zeus'un oğlu Dionysos, önceleri tabiat mahsullerinin, sonraları üzüm bağlarının koruyucusu ve şarabın mucidi sayılmıştır. Yunanistan'da kutlanmakta olan bağ bozumu eğlenceleri ve Dionysos'un Anadolu'dan geldiği tarihçiler tarafından kabul görmüştür.

Dionysos Romalılarda da Bacchus olarak kültüre uyarlamıştır. Bacchus başlangıçta şarap tanrısı iken zamanla ilahi bir kurtarıcıya dönüşmüştür. Hristiyanlığın Anadolu'da yayılışı ile Bacchus toplumu ve sembolleri Hristiyanlıkça kısa sürede sahiplenilmiştir. Hz. İsa'nın kendini asma, kanını da şarap olarak tasvir etmesi nedeniyle asma figürü sıkça kullanılmıştır. Böylece şarap Hristiyan kültürü ve ayinlerinin ayrılmaz kutsal parçası haline gelmiştir (Akurgal, 1997).

Şekil 4. Tanrıça Diana

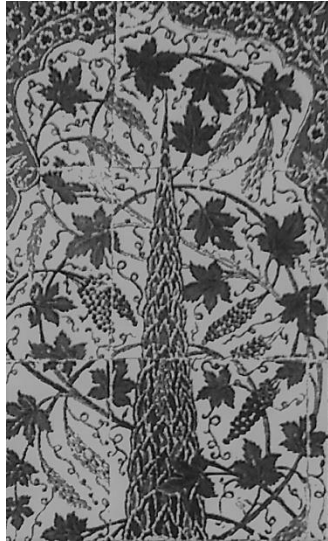
Üzüm ve asma yaprağı figürü Arkaik, Klasik ve Helenistik dönemlerden kalma birçok sikkede (Şekil 5) kullanılmıştır. Sikkelerin ön yüzünde paranın basıldığı kentin simgesi olarak kentin kutsadığı tanrı, mitolojide geçen bir figür ya da doğal zenginliği gösteren yöresel bir ürün yer alırken, arka yüzünde tanrıyı simgeleyen bir atribus bulunmaktadır. Örneğin; ön yüzünde Dionysos bulunan paraların arka yüzlerinde üzüm salkımı, asma yaprağı ya da kantharos bulunmaktadır. Üzüm figürlü sikkelere örnek olarak Karia, Tenedos ve Soloi sikkeleri verilebilir (Tekin, 1997).

Şekil 5. Üzüm salkımlı sikke

Asma ve üzümün önemi Anadolu kültüründe birçok tarihi kalıntıda kendine yer bulmuştur. Anadolu'nun en eski camisi konumundaki Diyarbakır Ulu Cami, Martoma Kilisesi'nin 639 yılında Müslüman Araplar tarafından camiye çevrilmesiyle oluşturulmuştur. Cami'nin süslemelerinde kullanılan asma yaprakları ve üzüm salkımları (Şekil 6) dikkat çekicidir (Anlı, 2006).

Asma ve üzüm figürleri farklı medeniyetler zamanında çeşme başları ve mezar taşlarında da sıkça kullanılmıştır (Şekil 7). Ayrıca asma figürü dış cephe süslemelerinde taş işçiliğinin vazgeçilmez desenlerinden olmuştur (Mutlu , 1997).

Şekil 6. Osmanlı döneminden kalma bir cami duvarında asma yaprakları ve üzüm

Şekil 7. Üzüm ve insan figürlü mezar süslemesi

Anadolu’da bağcılık birçok yörede yapılmıştır. Örneğin; Van’da Urartular’dan (M.Ö. 900–600) kalan Menua (Semiramis, Samram) sulama kanalı ve çevresindeki asma bahçeleri eski belgelerde çokça anlatılmıştır (Anlı, 2006).

Selçuklu ve Osmanlı Döneminde cami ve sarayların duvar çinilerinde asmanın ve üzümün kullanıldığı görülmektedir. Bu da Müslüman olan Selçuklu ve Osmanlılar tarafından asmaya verilen değerin diğer toplumlara benzer şekilde devam ettiğinin en önemli delilidir.

Arap egemenliğinin hüküm sürdüğü bütün ülkelerde, Kuzey Afrika’da, Sicilya’da, İspanya’da, bağcılık gerilemiştir. Çünkü içki kültüründen ziyade Sami kanaatkârlığıyla suya ve serin gölgelere rağbet eden hükümdarlar bağcılığa izin vermemiştir. Endülüs Emevileri İspanya’daki asmanın neredeyse kökünü kazıtmış, üzüm bahçelerinin yalnızca üçte birine müsaade etmiştir. Çünkü İslam yasaları, taze olarak, kuru üzüm, pestil, şerbet ve üzüm balı biçiminde tüketmeye izin vermektedir. Yunanlılar batıya yaptıkları ilk deniz yolculukları ile içkiyi İtalya kıyılarına taşımışlardır (Hehn, 1998).

Dünyanın yedi harikasından biri olan Babil’in Asma Bahçeleri Fırat kıyısında yer almaktadır. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkan üç yapı dünyanın gözünü Babil’e çevirmiştir: Asma bahçelerin kalıntıları, Babil Kulesi ve çok görkemli bir cadde. Kazılarda bulunan ilk çağlardan kalma yazıtlar ve kil tabletler eski kaynaklarda adı Kraliçe Semiramis’in asma bahçeleri olarak geçen Babil’in asma bahçelerini ortaya çıkarmıştır. (Gürkan, 2014; Akşit, 1981)

Anadolu uygarlıklarının tarihinde bağ ve şarap halkın geçiminde ve ticarete daima önemli bir rol oynamıştır. Tarih boyunca Anadolu’da elde edilen üzümler çoğunlukla kuru ve yaş olarak tüketilirken bir kısmı da pekmez, bulama, pestil, lokum ve köfter şeklinde değerlendirilmiştir.

Üzüm ve üzüm ürünleri sadece besin içerikleri yönünden önem taşımakla kalmayıp; insan sağlığı üzerine olan son derece olumlu etkileri nedeniyle de büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda söz konusu ürünlerin bu yöndeki etkilerinin belirlenmesi amacıyla yoğun çalışmalar yapılmaktadır (Aras, 2006).

Bugünkü bağcılığı antik dönemdeki bağcılıkla kıyasladığımızda, üzüm kültürünün de bir bakıma tarihin genel seyrinden nasibini aldığı, doğduğu ülkelerde yozlaştığı, buna karşılık, bu kültürü çok sonra edinmiş bölgelerde gelişiminin son evresine ulaştığı görülmektedir (Mutlu , 1997).

3. ÜZÜMÜN FARKLI MİTOLOJİLERDEKİ YERİ

Mitolojiler bilindiği gibi efsanelerden oluşmuştur. Mitolojide asma ve üzümle ilgili olarak anlatılan birçok efsaneye rastlanmaktadır. Bunlardan en yaygın olarak anlatılan efsane kısaca şu şekildedir:

Nuh peygamberin gemisi karaya oturmuştu. Gemideki hayvanlar yiyecek bulmak için çevreye dağıldılar. İçlerinden bir keçi gemiye döndüğünde garip hareketlerde bulunarak diğer hayvanlara sebebi yokken toslamaktaydı. Nuh, ertesi gün keçiyi takip eder keçini ağaçlara dolanmış bir sarmaşık bitkisi olan asmanın meyvelerinden yediğini ve sonrasında neşelenip, sarhoş olduğunu görür. Bu sayede şarabı keşfeden Nuh, ne zaman şarap içse neşelenip, keyfe dalar. Bu durum şeytanın hoşuna gitmez, kavurucu nefesi ile üfleyip asmaları kurutur, sonra pişman olur. Asmaları tekrar yeşertmenin tek yolu, asmanın dibine yedi hayvanın kanının dökülmesidir. Kuruyan asma fidanlarının toprağına aslan, kaplan, köpek, ayı, horoz, saksagan ve tilki kanı dökülür ve bir yıl sonra asmalar yeşererek yeniden ürün verir. Sarhoş insanlar kendi mizaçlarına uygun hayvanın davranışını sergiler, yani bir aslan gibi güçlü ve cesur, kaplan kadar yırtıcı, ayı gibi kuvvetli, köpek gibi kavgacı, horoz kadar gürültücü, tilki gibi kurnaz ve saksagan kadar geveze olurlar (Hehn, 1998). Bu gün bile bu davranış şeklinin devam ettiğine inanılmaktadır. Bu anlayış nedeniyle özellikle köpek gibi kavgacı, horoz kadar gürültücü, saksagan kadar geveze olan sarhoştan uzak durulmaya devam edilmektedir.

Mitolojik dönemde asma, üzüm ve şaraba verilen önem oldukça yüksektir. Tanrıların üzüm ve şarabın bereketli olmasında büyük rol oynadığına inanılmış, bazı bölgelerde üzümün bereketli olması için tanrılara kurban dahi kesilmiştir.

İtalya’da bağların iyi ürün vermesi adına yılda iki kere Jüpiter için bayram düzenlenirdi. İlk bayram asma çiçek açtığında, ikincisi yılın ilk ürünü tadıldığında yapılırdı. Bu bayramda baş tanrıya dişi bir koyun kurban edilir ve ardından bir salkımın suyu sıkılarak tanrıya sunulurdu (Hehn, 1998).

Mitolojik döneme ait asmanın önemini anlatan birçok efsaneye rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları asmanın ne kadar değerli bir bitki, üzümün ne kadar değerli bir meyve, şarabın ne kadar değerli bir içki olduğunu anlatmaktadır. Diğer yandan, asma ve üzümün nasıl ortaya çıktığını anlatmak üzere ortaya konmuş eserlerin de sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Kral Oineus’un babasının adı “bitki” anlamına gelen Phytios’dur. Aitolia kralı Oretheus’un köpeği doğum yapmış ve bir odun doğurmuştur. Oretheus bu mucizenin bir anlamı olduğunu düşünerek odun parçasını toprağına gömer. Bir süre sonra gömdüğü yerden harika üzümler veren bir asma çıkar. Bunun üzerine Oretheus doğan oğlunun ismini Phytios koyar. Tesadüf budur ki Phytios’un oğlu olan Oineus da şaraba ismini veren kral olmuştur (Hehn, 1998).

Üzüm ve şarapla ilgili efsaneler bunlarla sınırlı değildir. Yapılan kazılardan elde edilen bulgu ve buluntular daha birçok efsaneyi işaret etmektedir. Tek tanrılı dinlerden olan Hristiyanlığın en kutsallarından birisi konumunda şarap karşımıza çıkmaktadır. İskenderiyeli Clement İsa için “büyük üzüm salkımı, bizim uğrumuza ezilmiş olan Logos” betimlemesini yapar. İsa öleceğini anladığında on iki havarisini toplar, ekmeği ve şarabı kutsadıktan sonra onları havarileri arasında bölüştürür, onlara ekmeğin kendi bedeni ve şarabında kanı olduğunu söyler. İsa havarilerine tanrının hükümdarlığında tazesini tadıncaya kadar bir daha bu bağın ürününden içmeyeceğini söyler. O günden sonra İsa tutuklanıp çarمیha gerilir. Askerler İsa’ya ekşi şarap uzatarak alay etmişlerdir. Ancak İsa o bağın ürünü asla tatmamıştır (Hehn, 1998).

4. TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE ÜZÜMÜN YERİ

Üzümün Türk kültür ve mitolojisinde; güzellik, bereket, kan, can, aşk ve sağlığın sembolü olduğu tespit edilmiştir. Halk edebiyatının hemen hemen bütün türlerinde üzüm çeşitli

özellikleriyle bulunur. Üzüm; destan, masal, halk hikâyesi ve efsane gibi anlatmaya dayanan türlerin dışında atasözlerine, bilmecelere, manilere, ninnilere, türkülere, vs. de konu olmuştur.

Hayatımızın her aşamasında farklı değerlerle çıkan üzüm kelimesi, masallarımızda da değişik fonksiyonlar yüklenir. “Üzümcü” adlı masalda, üzümün fonksiyonu koruyuculuktur. Köyleri dolaşıp üzüm satarak geçimini sağlayan bir adam, yolda rastladığı köylüye verdiği her bir salkıma karşılık ondan bir öğüt alır. Böylece, yapacağı hatalardan sakınmış olur. Bilgi karşılığında üzümün verilmesi, dikkat edilmesi gereken bir özelliktir. Burada, üzümün sağlık kaynağı ve şifa dağıtıcı özelliğinin, bilgisiyle değer kazanan insana eş değerde tutulduğu görülür (Şenocak, 2008).

Türk kültüründe üzüme verilen önem oldukça yüksektir. Her öğüde bir salkım üzüm verilmesi hem alınan öğüde verilen değeri hem de üzüme verilen önemi gösterir. Üzümün bereketli bir meyve oluşu da ayrıca işlenmiş konulardan birisidir.

“Türk kültüründe yer alan bir efsaneye örnek verecek olursak; Sultan II. Murad’a, Hamza Baba adında birinin, bir başkasının arazisi içindeki 5-10 metrekarelik yeri ekip biçtiği, arazinin küçük olmasına rağmen çok fazla ürün elde ettiği haber verilir. Aylardan şubat ya da mart aylarıdır. Sultan Murad’ın emri üzerine zaptiyeler, konuyu araştırmak için araziye gelirler ve Hamza Baba’yı bağ çubuğu dikerken bulurlar. Hamza Baba, kendisini yakalayacakları sırada onlara, padişahın yanına eli bos gidilemeyeceğini, biraz beklemelerini söyler. Birkaç dakika önce dikilen çubukların, hemen ardından üzüm verdiğini gören zaptiyeler, Hamza Baba’nın kerametini inanırlar” (Aras, 2006).

Üzümün besin değeri ve sağlık açısından önemi Türkler tarafından binlerce yıldır bilinmektedir. Üzümün sağlık açısından önemini anlatan masallara dahi rastlanmaktadır.

Üzümün, özellikle kara üzümün kan ve can verici özelliğine de masalarda değinilir. “Kara Hasanla Dev” adlı masalda dev, yakaladığı Kara Hasan’ı karısına vererek onu kırk gün kara üzümle beslemesini söyler ki kurbanı yesinler. Masalda üzümün kan yapıcı, şişmanlatıcı özelliğinden bahsedilmektedir (Aras, 2006).

Üzüm kelimesi geçmişten günümüze gelerek nasihat verme özelliği taşıyan atasözü ve deyimlerde de karşımıza çıkmaktadır. Bazen “Üzümün çöpü var, armudun sapı var” diyerek, herkese bir kulp takıp evde kalan genç kızlar ifade edilirken, “Üzüm üzüm üzülme” (Doğan, 1992) deyimiyile çok fazla üzülmenin ve acının çokluğunu ifade eder.

Bazen de “Üzüm çekirdeğinden pekmez çıkartmak” deyimiyile yetenekli, işini bilen kişiler anlatılmak istenir. “Çöpsüz üzüm” (Aksoy, 1991) deyimiyile de yakın hısımları bulunmayan eş anlamında kullanılır ve çokluk, bereket kavramlarından yoksunluk ifade edilir.

Bunların dışında üzüm, bağcılığın geliştiği coğrafyalarda, özellikle Ege, Akdeniz, Orta Doğu ve Anadolu uygarlıklarında mitolojik devirlerden beri bolluğa, berekete, verimliliğe işaret eden kutsal bir meyve olarak kabul edilmiş; mistik ve dinî sistemler ile edebî geleneklerde güçlü bir sembol olarak yerini almıştır. Örneğin; Mevlâna’nın dilinde, “üzüm, kuru üzüm, salkım, üzüm salkımı, üzüm tanesi, üzüm çubuğu, üzüm yaprağı, asma, asma dalı, asma yaprağı, koruk, üzüm suyu, üzüm şarabı, şarap, bağ, bağcı” sözlerine sıkça rastlamak mümkündür (Akarpınar, 2005).

Asmanın meyvesi olan üzüm yanında, bitkinin diğer organları da büyük düşünürlerin tasvir ve betimlemelerinde yer bulmaktadır. Örneğin, Mevlana eserlerinde asmanın organları olan çubuk ve meyvesinin olgunlaşmadan önceki haline verilen isim olan koruğu tasvirlerinde kullanmıştır.

Üzüm Çubuğu; Mevlâna’nın gözünde Mesnevi, bir üzüm çubuğudur. üzüm çubuğunun güneşin altında bağlanıp çekildiğinde uzadığı gibi Çelebi ve Mevlâna arasındaki dostluk, yakınlık ve sohbetler de Mevlâna’nın düşüncelerini pekiştirmiş, olgunlaştırmış, Mesnevi’yi meydana getirmiş ve her biri olgun üzüm lezzetinde, hikmet dolu sözlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Koruk; Mevlâna’nın dilinde koruk, üzüm ve şarap, sırasıyla bilmek, bulmak ve olmak hâllerini karşılamaktadır. Koruk hamlik, üzüm pişmişlik, şarap yanmışlık sembolüdür (Aksoy, 1991).

Diğer yandan bir çok deyim ve atasözünde de üzüm yerini almıştır. Üzüm her zaman yüksek değer, olgunluğun, olmuşluğun, pişmişliğin sembolü olmuştur.

“Üzüm olmak”; kendini bilmek, özünü kavramak, hakikate ulaşmaktır. Üzüm olan derviş”, varlığın sırrını keşfetmiş; Allah’ı maddede değil, mânâda bulmuştur. Üzüm olmak, yokluğu tadıp asla dönmektir (Aksoy, 1991).

Üzümde olduğu gibi şarapta tasvir ve betimlemelerde kullanılmıştır. Özellikle aşk, ilahi aşkın anlatımında sıklıkla şaraba başvurulmuştur. Şarap özellikle tasavvufi eserlerde geniş yer bulurken burada sözü edilen aslında ilahi manada aşktır. Yine de ilahi aşkın bile tasvirinde başka manada dahi olsa şarabın kullanılması oldukça önemlidir.

Her ne kadar şarap üzümün pişmişliği göstermekte ise de, şarap hâlâ hamdır. Meyvenin aslı, tadı, kokusu, gıdası şarapta etkisini gösterir. Ham üzüm suyu yıllar içinde olgunlaşır. Şarabın içinde üzüm tanesi görünmese bile aslı üzümdür. Üzümün şarapta erimesi gibi âşık da ilâhi aşk ateşinde yanıp kül olur; varlıktan geçip yokluğa ulaşır. Üzüm ve Şarap; Sadece somut-soyut geçişliliğiyle açıklanabilecek “varlık-yokluk anlayışı”, tasavvufun dayanak noktalarından biridir. Mevlâna, bu konuda üzüm ve şarap ikilisinden yararlanır: “Ruh, üzümde şarabı, yoktan varı görür”. Ona göre varlık -yokluk geçişliliğini yaşayanlar “üzüme bakıp şarabı, yoka bakıp varı görürler” (Aksoy, 1991).

5. SONUÇ

Tarih öncesi çağlardan itibaren yetiştirilmeye başlayan ve halen yetiştirilmeye devam edilen üzümün insan yaşamındaki önemi yapılan bu derlemede bir kez daha ortaya konmuştur. Sadece insan sağlığı ve beslenmesi açısından değil insanların inançları ve yaşam alanlarındaki sembollerde üzüme verdikleri önem verilen örneklerle bir kez daha gündeme getirilmiştir. Öyle ki, aşk ve bereket anlamlarının yüklendiği üzüm, şarap, bağ gibi kavramlara çok eski zamanlardan günümüze kadar gelen tarihi eserlerde rastlanmaktadır. Ayrıca hem Türk hem de diğer toplumlara ait mitolojik eserlerde üzüm ve şaraba verilen önem kaynaklarda açıkça görülmektedir. Günümüzde yapılması gereken, bu eserlerin kaybolmadan ve zarara uğramadan gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktır. Türk Halk kültüründe önemli bir payı bulunan ve içinde üzümle ilgili kelimelerin geçtiği eserlerin (masal, mani, bilmece, atasözü...) unutulmaması ve kaybolmaması için çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bununla birlikte geçmişte bu kadar önem verilen üzüm, bağ, şarap, üzüm yaprağı gibi sembollere günümüzdeki eserlerde de yer verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Ağaoğlu, S., 1999. Bilimsel ve Uygulamalı Bağcılık. Rekmay Ltd.,Ankara Cilt: I, 205 s.

Akarpınar, R. B., 2005. Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Mesnevi ve Rubâiyyat'ında “Meyve” ve “Üzüm” Sembolleri. Bilig-Kış, 32, 145-164.

Aksoy, Ö. A., 1991. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. I-II, İstanbul.

Akşit, İ., 1981. Hititler. Türkiye'nin Tarih Hazinesi Orta Anadolu Uygarlığı, Sandoz yayınları (2), 160 s

Akurgal, E., 1997. Anadolu Kültür Uygarlıkları. s. 187.

Anlı, R. E., 2006. Bağlar Güzeli: Üzüm ve Üzüm Kültürü Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 1. Basım, 238 s

Aras, Ö., 2006. Üzüm Ve Üzüm Ürünlerinin Toplam Karbonhidrat, Protein, Mineral Madde Ve Fenolik Bileşik İçeriklerinin Belirlenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Basılmamış)

Bombardelli, E., Morazzoni P., 1995. *Vitis vinifera* L. Fitoterapia, 66(4), 291-317.

Deliorman, D., N. Orhan, F. Ergun, 2011. Anadolu Medeniyetlerinde Asma (*Vitis vinifera* L.), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 30(50), 69-80.

Doğan, A., 1992. Açıklamaları ve Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü, Ankara.

Gürkan, H., 2014. Asma Bitkisinin Tarih Boyunca Önemi ve Günümüzde Kullanımı. Erciyes Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Bitirme Ödevi.106.s.

Hehn, V., 1998. Zeytin, Üzüm Ve İncir. Aça N. (Edt), Dost Kitabevi, Ankara: 112 sf.

Mutlu, B., 1977. Batı Sanatında Biçimlenme ve Doğu Akdeniz. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul, s. 89.

Oraman, M.N., 1965. Arkeolojik Buluntuların Işığı altında Türkiye Bağcılığının Tarihçesi Üzerinde Araştırmalar-I. Ankara Ün. Ziraat Fakültesi Yıllığı, 15(2), 96-108.

Şenocak, E., 2008. Türk Halk Kültüründe ve Mitolojik Bağlamda Üzümün Yeri. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/5 Fall.

Tekin, O., 1997. Antik Nümizmatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar), Kanaat Matbaası, İstanbul, s. 113.